

891.99.09
f-75

U-914

ԱՐՏԱՏԳՈՒԹԻՒՆ Ի ԳՐՈՑ

ՅՈՒՂԱՐԶԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԺՈՅ ԱՌԹԻԻ 100ԱՄԵԱՅ ՅՈՒԵԼԻՆԻ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ Ի ՎԻԵՆԱ
(1811—1911)

ԵՆ 25ԱՄԵԱՅ ՏԱՐԵՇՐԱՆԻ «ՀԱՆԳԷՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ», ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹԻ
(1887—1911)

ՀՐԵՏԱՐԱԿԵԼ Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱՆԱԿՈՒԹԵԱՄ ԱԹՈՏԱԿՍԱԾ
«ՀԱՆԳԷՍԻ» ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆԱԳԷՑ ԲԱՆԱՍԻՐԱԾ

ՎԻԵՆԱ 1911
Մ Մ Ւ Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

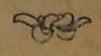
SONDERABDRUCK AUS

HUSCHARDZAN

FESTSCHRIFT AUS ANLASS DES 100JÄHRIGEN BESTANDES DER
 MECHITHARISTEN-KONGREGATION IN WIEN
(1811—1911)

UND DES FÜNFUNDZWANZIGSTEN JAHRGANGES DER
PHILOLOGISCHEN MONATSSCHRIFT „HANDES AMSORYA“
(1887—1911)

HERAUSGEGEBEN VON DER MECHITHARISTEN-KONGREGATION UNTER MITWIRKUNG
 DER MITARBEITER DER MONATSSCHRIFT UND ZAHLREICHER ARMENISTEN

WIEN 1911
MECHITHARISTEN-BUCHDRUCKEREI

891.99.09
P-75

Ա. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ

Համառօտագրութիւնք. 2, 22 = Չեռագիր, Չեռագիրք || ՉԱ = Չեռագիր Ագաթանգեղի զոր գրած է Արրահամ Երէց ի Թուին ՌՃԺԷ = 1668 || ՎԱ = Երրորդ տպագրութիւն Ագաթանգեղի, Վենետից Առաջին, հրատարակեալ ի Հ. Արսենէ Բագրատունւոյ, 1835 || ՎԲ = Զորրորդ տպագրութիւն, Վենետից Երկրորդ, հրատարակեալ ի նմին Բագրատունւոյ, 1862 || Է = Հինգերորդ տպագրութիւն, Տփղիս, 1883, ի ձեռն հրատարակչական Ընկերութեան՝ որ առաջնորդ առած է զ՝ ՎԲ || Տ = Վեցերորդ տպագրութիւն, Տփղիս, 1909, հրատարակութիւն Տէր-Մկրտչեան — Կանայեանց — Մալխասեանց: — Իմ են անկիւնաւոր փակագիծներու □ մէջ գրուածներն:

Մատենիս նիւթական մասը շատ լաւ յորինուած է եւ արժանի գովեստի: Ընդարձակ Յառաջաբան՝ յորում գոհացուցիչ տեղեկութիւններ կը տրուին զՉեռագրաց. — խնամով եւ նախանձելի համբերութեամբ 22-աց համեմատութիւնք եւ բիւրաւոր պէսպէս ընթերցուածոց քաղուածք, իւրաքանչիւրն յատուկ յատուկ արձանագրուած յայտարարութեամբ Կրչագրին, եւ ոչ խառն ի խուռն եւ վեր ի վերոյ, ինչպէս է ի ՎԱ յերեսն 663—671 իբր «Այլ ընթերցուածք կարնւորք», եւ յերեսն 661—662 իբր «Ծանօթութիւնք», — Սուրբ Կրոց վկայութեանց տեղիներն նշանակուած, թէպէտ եւ կան ինչ ինչ անտեսութիւնք եւ անճշտութիւնք. — ազնիւ թուղթ, մաքուր տպագրութիւն գեղեցկատառ. — գրեթէ 600 էրես բովանդակող ստուար հատորի մէջ՝ սոսկ 60 իւ չափ Ուղղելք եւ Վրիպակք, որոնցմէ 33 միայն նշմարուած են ի վերջին էրես գրոցն. միով բանիւ, հոգածութեամբ եւ խղճմտութեամբ կատարուած աշխատութիւն:

Փափագելի էր որ պահուած ըլլար Նախնեաց բուն հին գրութիւնն «աւ», «ով», «եւ», «աւրէնք, աւգոստական, Տարան, Թաբովրական լեռն, եւթն, արդեւք», փոխանակ նախամեծար համարելոյ յետին դարուց ռամիկ «օ», զիրը, «օրէնք, օգոստական, Տարօն, Թաբօրական, եօթն, արդեօք», մտածելով թէ Ագաթանգեղոս դասական մատենագրութիւն է, Առաջին Թարգմանչաց մեղի պարգեւած չքնաղ գոհարներէն մին, եւ հրատարակեալ ի վայելումն ուսելոց եւ ուսողաց: ՎԱ գրած է միշտ Պօղոս, եւ անգամ մի Տօրոս, զորս ՎԲ փոխած է Պաղոս, Տափոս. այսպէս եւ Տ Պաղոս, Տափոս. ըստ այսմ արժան էր գրել նա եւ զանուն նախարարին Ափոս, եւ ոչ Օփոս, որ Կ. Պոլսի Հայ ընթերցողին կը յիշեցընէ իսկոյն Թուրքին «Օփոս» եւ «Օփոսպալ», — Անուանց Յանկին մէջ պէտք էր գետեղել մի միայն Ագաթանգեղեաց յիշած անունները, առանձին Յանկի մէջ ամփոփելով զայնոսիկ որ կը գտնուին 22-աց Յիշատակարանաց մէջ, Վայեանէ՝ Կոյր Յոհաննէս Լարբապետի, Խօջեանի, Վայելեցի Վոհան, Վարդ, Պարոն Տափ, Պարոնիկ Ուայե, եւ այլն. նոյնպէս եւ զայն անուանս որ կը յիշուին ծանօթութեանց մէջ յայլ գրոց, Բարբար, Վարանիկ Տփղիս, Օփոն կայսր, Պարոնիկ, եւ այլն: — Ագաթանգեղի յիշած անուններուն տեղիները լաւագոյն էր նշանակել ըստ էրեսաց մատենին, եւ ոչ ըստ հատածոց՝ որ խուզող ընթերցողին ժամանակ վատնել կուտան: — Այն ամէն հատածք Ագաթանգեղի որ առնուած են ի Վարոց Մաշտոցի Կորեան, տարբեր տառերով գրուածքն էին, որպէս զի յայտնի տեսնուէին կարկատանք-

ներն՝ թէ ուր կ'ընդհատի Ագաթանգեղոս եւ կը սարգին կը մտնեն Վարոց Մաշտոցի: ՎԱ եւ ՎԲ Ագաթանգեղոսն ընդհանրապէս կը համարուի թէ ըլլայ ճիշդ նմանահանութիւն Պարիսեան 2-ին զոր ի Թուին 29 = 1254 գրած է Վարդան քահանայ: Այս կարծիք ծնած են ՎԱ-ի «Առ ընթերցողս», Յառաջաբանին հետագայ խօսքերէն յերես 12. «Ըստ հնութեանն՝ այնչափ է եւ ընտրութիւն Օրինակիս (թէպէտ եւ զըստխալք չպակասեն ի նմա) մինչեւ առանց սորա չէր մեզ մարթանովթար ի լոյս ածել զԱգաթանգեղոս»: Բայց այս կարծիք կը ջրին անդ յերես 11 գրուածովն. «Արդ զհոյակապ գայս եւ գոսկեղինիկ Մատեան... առ անվթար ի լոյս ընծայել ըստ ընտրելագոյն ընթերցուածոց ամենայն հաւատարմութեամբ՝ օժանդակելն զ՝ Օրինակի Եօն», որ է ըսել թէ Վենետիկեան Ագաթանգեղոսն յարգարուած է համեմատութեամբ 7 օրինակաց (5 22, 1 տպ. Կ. Պոլսի 1709 տարւոյն, 1 Յունարէն թարգմանութիւն Ագաթանգեղի), եւ ոչ «հեթե-եւթ յի միայն Պարիսեանին», ինչպէս կ'ըսէ Տ-ի հրատարակիչն, Յոջ. ԺԱ, տողք 16—17: Պարիսեան Չեռագիրն, չափէ դուրս գովուած եւ մեծարուած ի Բագրատունւոյն, որ աւելորդ դատած է նշանակել զայն ընթերցուածներն՝ զորոնք փոխած է միւս օրինակներէն առնելով, ըստ իս չէ այնչափ ընտիր. հերիք է զուգակշռել միայն զՅառաջաբանն Ագաթանգեղեաց՝ Տ-ի տուածին հետ: Որչափ ուրախ պիտի ըլլայի եթէ իջմիածնի Մեծապատիւ Միաբանութիւնն հոգացած ըլլար ստանալ ի Պարիսեան զընդօրինակութիւն Վարդան քահանայի 2-ին, եւ մոռնանել ի Տ անոր ամէն ընթերցուածները: Ես 1878ին, մինչդեռ ի Պարիս էի, սկսայ համեմատել զայն ՎԱ-ի հետ. բայց տկարութիւնս չներեց որ գործը լրացընեմ. հասայ յերես 116 ՎԱ-ի, 120 ՎԲ-ի, 84, 4 Տ-ի, եւ կանգ առի: Տ-ի լիակատար քննութեանս կը թողում իմ 43 քաղուածոց ցուցակը, յորոց 2 հրատարակած եմ արդէն. մին է՝ «իշխանն Վախ», ՎԱ 40. Տ 26, 3—4. «զամենայն պատգամս թագաւորին Վախ», ՎԱ 43. Տ 28, 8—9. Պարիսեանն՝ «իշխանն Վախ», էրես 117՝ [զլիսագիրն յինէն է]. «զամենայն պատգամս Վախ թագաւորին», 118՝. տես յիմ Հայկական Բարասաններն, էրես 75: Երկրորդն է՝ «ի միտ առ թագաւորն. գումարտակ առնէր», ՎԱ 34. Պարիսեանն՝ «եւ ի միտ արկեալ թագաւորին՝ գումարտակս առնէր», 116՝ (ոչ բողոքովն նման Տ-ի, 22, 2—3). տես յիմ Վարդան Վարդապետ, էրես 184, թիւ 19: Կը յաւելում եւ զհետագայս. «Վախ» (տպ. զեւրոյ) պահակին, ՎԱ 26. Պարիսեանն զեւրոյ 114՝. Տ 16, 8, Վախ, ուր տես զԾան. 8Բ. անդ, ի Յանկին Անուանց, էրես 79, ի «Ծորայ պահակ», ջնջել է Վախ (տպ. Օփոյ), զի ուղղական է «իւրոյ պահակ», այս ինքն՝ Իւրի աշխարհին պահակն. — «Խոստանայր վրէժ ինդրել», ՎԱ 32. Տ 20, 9. Պարիսեանն Խոստանայր 115Բ. — «առ տեղեան» որում Ոյթ+ կոչէին, ՎԱ 38. Պարիսեանն Ոյթ+ 116Բ փոխանակ գրելոյ Ոյթ+ ըստ ad 22-աց Լիւմիածնի, Տ 24, Ծան. 16՝. բազում ուրեք Կ եւ Ս այլ ընդ այլոց գրուած են ի Չեռագիրս. տես եւ Վիլհէմս, թերեւս տուչութիւն նոյն Պարիսեան 2-ին, փոխանակ Վիլհէմս, Տ 257, Ծան. 14Է. — «ասացեր Բա», ՎԱ 52. Տ 35, 12, Բա. նոյնպէս ՉԱ Բա, որ նախ գրած է Բայ, յետոյ վերջին գիրը քերելով կը փոխէ ի Բա. Պարիսեանն «ասացեր Բան», 120՝. համեմատէ ընդ այնմ զոր կ'ըսէ այլուր Ագաթանգեղ «ասաց Բան», Տ 137, 1, եւ ընդ Բիւզանդայն «ասացի ես Բան», Ե. դ. 195. տես յիմ Վարդան Վարդապետ, էրես 236, թիւ 99:

Կարեւոր էր նկատողութեան առնուլ նա եւ ՁԱ: Ուղիղ չէ ըսելն (ԹՂԶԵ. ԻՉ, տող 1) թէ ՁԱ «Բարբառն չամբնթաց է մեր Դ-ի հետ», եւ թէ (անդ, ԺԲ, տողք 6—7 ի ստորէ) «Ինչ առանձինն նորո-նիւն չէ ասել»: Ընդ հակառակն՝ ունի զիւր սեպհական եւ հետազօտելի ընթերցուածներն. զոր օրինակ, ի Բնամարտեան ՎԲ 381. ի Բնամարտէն § 257, 4. ի Բնամարտէն, անդ, Ժան. 4. իսկ ՁԱ ի Բնամարտէն. — դարձեալ, «Կոտորեալ արկեղօքն», ՎԲ 573—574. § 396, 11. իսկ ՁԱ «Կոտորեալ ասորո-աթընկալ արկեղօքն», (Համեմատէ «քան Կասորո-աթընկալ ամպն», ՎԲ 417. § 284, 10). — դարձեալ, «Առաքելոցն... թուղթս ասորո-աթընկալ Ժողովեցուցեալ», ՎԲ 524. § 363, 11—12. զուղիղն կու տայ մեզ ՁԱ ասորո-աթընկալ, ինչպէս գրած եմ յիմ Կոտորեալ Վարդապետ, երես 38, թիւ 3, հանդերձ այլ նշանաւոր տարբերութեամբք:

Պէտք չէր իբր բնագիր առնուլ զն. «Այս տպագիրն ընտրեցինք մենք մեր համեմատութեան համար, (կըսէ ԹՂԶԵ. ԺԱ), որովհետեւ մատչելի եւ համեմատաբար շատ տարածուած է ուսաստանիս մէջ»: բայց Արեւմտեան Հայոց մէջ կարծեմ շատ աւելի տարածուած են ՎԱ եւ ՎԲ: Թող զայս. Ե-ի համար կըսուի ի նմին տեղում թէ «լի արարարայր-նիւն է», ՎԲ-ի. որով Ե-ի տպագրական բազմութիւ — ոչ թէ Բ էրիւ — վերապահներն եւ անհաւաստի ընթերցուածներն կը վերագրուին ՎԲ-ի, որ անիրաւութիւն է: ՎԲ-ի մէջ ես մի միայն փոքր, եւ մի միայն մեծ սխալ գտած եմ. փոքրն է յերես 22, «Ենեցոցն», զոր է միամտաբար կրկնած է, եւ § պատշաճ համարած է նշանակել իբր Չեռագրական տարբեր ընթերցուած յերես 11, ի Ժան. 19. (ՎԱ, 18, ուղիղ գրած է «Ենեցոցն»): Պարսեան Չեռագիրն, 112բ, լաւ եւս «Ենեցոցն»: Մեծ սխալն, զոր նոյնպէս կրկնած է է, կը գտնուի ՎԲ-ի 270—271 երեսներուն մէջ, ուր 11 բառ գուրս ինկած է անուշադրութեամբ (§ 181, Ժան. 14), եւ այնպիսի կրճատեալ ձեւով ի մէջ կը բերուի Սրբոյն Գրիգորի Վարդապետութեան նոյն տեղին նա եւ ի Հ. Բարսեղ Սարգիսեանի Աբախանդեան, տպ. 1890, յերես 372, տողք 21—22 (ՎԱ ուղիղ գրած է յերես 266. «Հայր. եւ Որդի. եւ սուրբ Զոֆէ. երեք անձնք. Բ Կորո-նիւն ասորո-աթընկալ: Հայր ի Եանձնէ. Որդի ի Զօրէ. Ե- Հոգին ի նոցունց ի նոսին»): Տես կը բաղձայի որ §, փոխանակ հետեւելու Ե-ի, հետեւէր ՎԲ-ի, յետ մանրատուելու համեմատելու զՎԱ եւ զՎԲ: Ուղիղ չէ ըսելն թէ ՎԲ «լի արարարայր-նիւն է», ՎԱ-ի (ԹՂԶԵ. ԺԱ): Հ. Արսէն Բագրատունի ՎԲ-ի մէջ 40է աւելի սրբագրութիւն ունի ՎԱ-ի վերայ, որոնց մեծագոյնն է «երկնաւոր Գրիգորն», ՎԱ 200, փոխեալ յ«երկնաւոր Գրիգորն», ՎԲ 204. Գրիգորն եւ § 139, 14, եւ ի Ժան. 14 «abdUR Գրիգորն» [d Գրիգորն], փխ. Գրիգորն», «-ը պէտք էր ծանուցանել, ոչ միայն թէ Գրիգորն է ընթերցուած ՎԲ-ի, (քանզի որչափ ես գիտեմ՝ Բագրատունեոյն գիւտն է այն), այլ պէտք էր նշանակել զամենայն տուչութիւնս 22-աց, նոյնպէս եւ զերկու հին տպագրութեանցն, եւ յաւելուլ թէ Նոր Հայկազեան Բազմաբնէն եւս ունի Գրիգորն ի բառն Գրիգորն. Գրիգորն կը գրէ եւ ՁԱ: Հետեւելով ՎԲ-ի տեղի չէր մնար մի ըստ միով արձանագրելու զբազմապատիկ սխալ Ե-ի, որոնցմով վայրագար ծանրաբեռնեալ է §:

Ջանց կ'ընեմ խօսիլ զուղղագրութեան մատենին, եւ զկիտաղրութեանն՝ որ յաճախ տարօրինակ թուեցաւ ինձ, (բութ՝ փոխանակ ստորակիտի, ստորակէտ՝ փոխանակ բթի, վերջակէտ՝ փոխանակ ստորակիտի կամ միջակիտի, ոչ ինչ կէտ՝ ուր հարկ էր զնել բութ կամ ստորակէտ), եւ կ'անցնիմ ի համառօտ քննութիւն բնագրին:

Նախնեաց որ եւ իցէ հին բնագիրը յարգարելու համար, բայց ի Չեռագրաց համեմատութեանն, անհրաժեշտ կարեւոր է լիովին ուսումնասիրել զայն՝ ստէպ ստէպ կարդալով: Պէտք է միտ զնել մատենագրին դարուն յորում կը գրէր, իւր գիտութեան աստիճանին, ընդերական դարձուածներուն, բառերուն կազմութեանը, քերականութեանը. միտ զնել այն բառերուն եւ ասացուածներուն՝ որ մերթ այս կերպ գրուած են, մերթ այն կերպ, եւ նորին իսկ մատենագրին օգնութեամբ՝ աստ սխալ գրուածը սրբագրել անդ ուղիղ գրուածով. միտ զնել մատենագրին նա եւ ուրիշ գրուածոց եւ թարգմանութեանց՝ եթէ ունի, եւ իւր ժամանակակից այլ մատենագրութեանց՝ որ փոխադարձաբար կը լուսաւորեն կը պարզեն, կը հաստատեն կամ կ'ուղղեն մէկըմէկ, նոյնպէս եւ այն յետագայ մատենագրութեանց՝ յորս կը գտնուին փոխառութիւնք ի նոյն մատենագրէն: Սովին ոճով ուսումնասիրեալ եւ յարգարեալ բնագրի հրատարակութիւնն կը կոչուի Վննական Հրատարակութիւն:

Տ-ի մէջ այսպիսի ուսումնասիրութեան թերակատար ըլլալուն պատճառաւ յորով ուրեք Ոսկեդարու գրուածն Յետոսկեդարեան գրուածի դարձած է, ուրեք Ստորին Հայերէնի կերպարանք առած, այլուր մեր սովորական աշխարհաբարին, տեղ մըն ալ այժմու աշխարհաբարեանց ոմանց նորելուկ Հայերէնին: Շատ եւ շատ անգամ սխալն եւ անվաւերն ընտրուած է, ուղիղն եւ վաւերականն՝ ծանօթութեանց մէջ նետուած: Կարծեցեալ ուղղութիւններով այլայլած է բնագիրն, մինչդեռ ակնյայտնի սխալներ, 100իւ չափ, անփոփոխ մնացած են: Ընդ մեծ եւ ընդ փոքր՝ 500 փոփոխելք եւ ուղղելք կան Ազգաթանգեղոսի վեցերորդ տպագրութեանս մէջ: Հարկ է որ առ այժմ քանի մի օրինակներով միայն շատանամ.

1. «Դժն պարծել», 60, 7. — «վան Գոյոյր Կրամանի», 14, 12. — «Գոյովը չարչարանօք», 59, 20. — «Յերոյր նահանգիդ», 431, 2—3: Չորսն ալ ուղղելի ըստ ծանօթութեանցն՝ «իմ պարծել», «վան քոյոյ հրամանիդ», «քոյով չարչարանօք», «ձերոյ նահանգիդ», ինչպէս կըսուի անդ միշտ, «քոյոյ պարգեւիդ», 42. «քոյոյ բանիդ», 42. «քոյոյ թագաւորութեանդ», 469. «քոյով բարերարութեամբ», 56. «քոյով հաւածելովդ», 60. «քոյոյ սիրելեաց», 60. «մերում անմտութեանս», 416, եւ այլն եւ այլն: Մահակայ եւ Մաշտոցի ձեռնասուն Աշակերտներն նախադաս ստացական դերանուան վերայ Ս եւ Դ զիմորոշ յօդ չեն զներ. չեն ըսեր «Դժն սիրտ», այլ «իմ սիրտ», Յովք, ԺԲ. 3. «զիմ սիրտս», Առակք, ԻԳ. 15. կամ «սիրտս իմ», Դատ. Ե. 9. Դ Թագ. Ե. 26. Կիւր. Կոչ. ԺՉ. 350—351. կամ «սիրտս իմ», Եփր. Դատ. 331: Ուր կը կարգանք յԵւս. Եկեղ. Գ. իգ. 192, «Փոխանակ ընդ քո վնձ անձն» (տպ. անձն) տպցեմ», Ենմեսիոսի Բնութեան գրոց թարգմանիչն յամին 717 կըսէ, Գ. 55, «Ամենայն ուրեք է Դժն անձն», Հոովմայեցուց թղթոյն, Ա. 12, «իմոյ եւ յերք հաւատոց», եթէ վաւերական է իրաւունք չէ տար մեզ որ քանի մի 22-աց հետեւելով գրենք «Գոյոյր հրամանի», «Յերոյր նահանգիդ», մինչդեռ բազ-

6. Բառեր կան որ բախտ չունին: Որդ, գլ. Hotte, արաբերեն-թուրքերեն Վի-Ֆիլե, յորմէ Որդաւոր, սխալ կարծուած են եւ սրբագրուած Որթ, Որթաւոր. — Ուն, յորնակի Ուուներ, զոուուս, որ ի մեր լեզու կ'ըսուի եւս Սեպ, Նրիթ, գլ. Coin, Ebuard, սխալ կարծուած եւ սրբագրուած է Ուուն, զուուուս. «վարել ուուուս ստուարս», s 67, 7, քսանուչորս տարի յառաջ ուղղած եմ յիմ Ազաթանգեղ ուուուս, զոր հաստատեց Վիեննայի Մեծ. Մխիթարեանց կրկնագիր Ձեռագիրն: Այսպէս եւ Վանդաբեթ Թաճարապատմին մէջ եղած է Սիոյ Կէր, յԱզաթանգեղ Վոգոյ Կէր. եւ յորնականն Վանդաբեթ իբրեւ սխալ համարձակ սրբագրուած Բանա Կէր յՈսկերերանի Մեկնութեանն Տիտոսի Թղթոյն. «Չգալն խոնարհութեամբ առ մշակս այգւոյն, որ ոչ կամեցան զայգոյ Կէր», s 188, 14—15, եւ ի ծան. 15^բ «յունարէն a զուուուս Կէր / լատիներէն a զյուուուս Կէր / b զուուուս Կէր», — «Եւ է զի սիոյ Կէր եւ սեղեխն ի միմեանց մեռանին», ԵճԻ. Ը. 68. «սիոյ Կէր եւ ի հրատարակութեան Արշակ Տէր Միքելեանի, 81, 62, որ «բնագրի ճշգրութիւնը վերականգնած» [!], կը համարի (ԵճԻ. Ը. տողք 6—7), եւ զուղղել կը վտարէ ծանօթութեանց մէջ, 328, տողք 3—4 ի ստորէ. «ԱԲ ուուուս Կէր. ԳԵՎ ուուուս Կէր», Նոր Հայկագեանն չգիտեմ ինչպէս տեսած չէ ի Թաճարապատմին զ'անոյ տէրն», եւ մուրացած է զայն ի Հայ-Հատին Բառարանէ Ստեփանոսի Կամենցացոյ՝ զոր կը կոչէ «Լեհ[ացի],» ոչ ուղղել. «Սուս, սընոյ. աս [= ածական] Արմատ Մանեղոյ, եւ բառիցս Կաթնասուն, ժգնասուն եւ այլն. իբր Մնեալ. Նոյն ընդ Սան. զաւակ. *Է՛ զի սիոյ Կէր եւ սեղեխն ի միմեանց մեռանին. ԵճԻ. Ը ըստ Լեհ», — «Որ կարողն է տանել՝ տարցի», այս չէ հրաման, այլ զսողն առնէ տէր բանիցն, եւ նորա կամացն տայ զգործոյն, եւ զայն առնել կամ չառնել ի մեր ձեռս է. իսկ հրամանին չեմք Բնա Կէր, այլ հարկ է կամ առնել, եւ կամ չառնել եւ ի տանջանս մտանել», Ոսկ. Տիտ. Ա. 283—284. եւ յերես 284 ի ծան. 1, Բնա Կէր համար գրուած է. «Յօրինակին գրեալ էր «սիոյ», որով ուուուս Կէր, ոչ թէ Բնա Կէր: Ոսկերերանի «Աւնոյտեարք»,ն եւ Ազաթանգեղի «Աւնոյտէր»,ն, հանդերձ վկայութեամբ Թաճարապատմին, յաւելլել են յիմ Վոյրե-ն Վարդապետ յերես 442, ի Մեկնութեան Տիտոսի Թղթոյն: Տեսանք վերագոյն որ «Աւնոյտէր»,ն գրուած է եւս «Մնոյտէր»,ն, փոխուած ի «Մնոյ տէր»,ն Ո զիրն սրբագրուելով կամ սխալ կարգացուելով Ս. — «Ունոյ տէր»,ն ի ԵճԻ. Ը ձեռագրին Ազաթանգեղի. — «Ունեւէր»,ն ի ԳԵՎ օրինակս Թաճարապատմին. վերջին ձեռովս Ուուուս Կէր կը գտնուի եւ ի Ստորին Հայերէնի, յՕրինագիրս Սմբատայ Սպարապետի: Նշանակութիւն «Աւնոյտէր», բառին է, 1. բանի մը բուն կամ բնիկ տէրն. 2. ամուսնացեալ կնոջ օրինաւոր էրիկն:

7. «Զրիտոսագոււնը եւ խաչակիր առաքելոյն, որոց Գլխաւորն Պետրոս եւ Անդրէաս», 355, 4—5. եւ ի ծան. 5^ա «ԱԲ [եւ 2Ա] Գլխաւորն / միւսները Գլխաւորն»: Աստ եւս արժան էր հետեւել միւս 22-աց. «գլխաւոր», բառն Պետրոս Առաքելոյն համար է, ինչպէս յայտ է եւ յայլ տեղոյ Վարդապետութեանն, ուր խօսելով զաշակերտաց Զրիտոսի կ'ըսէ 230, 18. «Որոց Գլխաւորն Պետրոս», եւ ապա կը յարէ, 231, 5—6. «Եւ արար զնա (զՊետրոս) վէմ հաստատութեան ամենայն եկեղեցեաց», Համեմատէ նա եւ «Չառաջին զտարացոյցն ինձ հիմն եղեալ զԵղիսս մարգարէ եւ զՊետրոս Գլխաւորն Վարդապետ», ԵճԻ. Ը. կթ. Պոմ. տպ.

Էմին, 181. եւ այլն: Տես եւ յիմ Վոյրե-ն Վարդապետ, երես 156, թիւ 38, «գլխաւոր», բառի զործածութեան մասին ի գրութիւնս Կորեան, եւ յաւել. «Ժողովք եպիսկոպոսացն, որոց Գլխաւորն Ղեւոնդիոս», s 420, 7—8. այլազգ ի ՎԲ. 604:

8. «Ես եմ հօրորդին, զի Հայր ինձ վկայէ», 223, 7. եւ ի ծան. 7^բ «ad հաւորորդին / միւսները հաւոր որդին»: Վերջինս է ուղղին, Հաւոր Որդին. «Փառաբանակից Հաւոր Որդին, կերպէ Ծարականն Յարութեան, ԴԶ, Տէրյերկից: Հաւոր որդի գրելով՝ յՈսկերարէն կը փոխադրուինք յՆրկոտասաներորդ դար, եւ Զրիտոսի ըսել կու տանք՝ թէ «Ես եմ Կաթնա-Կանն», տես Ստորին Հայերէնի Հաւորդի = Ազնուական եւ Հաւորդութիւն = Ազնուականութիւն բառերը յիմ Հայկ. Բառարան. երես 119, թիւ 15:

9. «Իսկ վասն իմ՝ արդեօք ես ոչ էի ի հրամանէ Աստուծոյ ձեզ քարոզ, այլ ի կամս մտաց իմոց», 128, 6—7. եւ ի ծան. 7^ա «βαβδԱԲԴ է կամս կամաց իմոց», այսպէս եւ 2Ա: Բնագրատ հրատարակիչն մերթ կ'ընտրէ 1 կամ 2 22-աց, մերթ բազմագոյն 22-աց ընթերցուածը: Աստ պետք չէր խոտել 7 22-աց ընթերցուածը եւ հետեւել ՎԲ-ի միայն, 185, ի կամս մտաց իմոց: Հարազատն է ի կամս կամաց իմոց, զոր համեմատէ ընդ յաջորդի. «Յարեաւ զնաց վազվազակի (Բերսաբէ առ Դաւիթ) ի կամս կամաց իմոց», ԵճԻ. Թագ. 394: Յայս ակնարկեցի վերագոյն թէ հին մատենագրութիւն մի յարդարելու համար պետք է միտ գնել նա եւ ժամանակակից այլ մատենագրութեանց՝ որ փոփոխակի կը լուսաւորեն կը պարզեն, կը հաստատեն կամ կ'ուղղեն մէկզմէկ:

10. Նոյնպէս ըսի վերագոյն թէ հին բնագիր մի ապահովապէս սրբագրու համար կ'օժանդակեն մեզ յետագայ մատենագրաց փոխառութիւններն ի նոյն բնագրէն: Տ կը գրէ յերես 1, 8—9. «Կասկած երկն-ընդ որդի-ն ի կապոյտ դաշտին ձիարձակ լինին», երկն-ընդ բառին համար հետեւելով 8 22-աց եւ 2 հին տպագրութեանցն, որդի-ն բառին համար ալ հետեւելով 6 22-աց եւ 2 հին տպագրութեանցն, մինչդեռ ՎԲ, 5, ունի երկն-ընդ որդի-ն. որդի-ն եւ ԳԵ 22: Հարազատն է երկն-ընդ որդի-ն ըստ ՎԲ-ի, զոր կը հաստատէ Յովհան Մանդակունի, ծառ Դ. 38. «Եւ եթէ աղաչել եւ մաղթել ինչ յանդգնիցին (յանցաւորքն զգատաւորն), երկն-ընդ որդի-ն եւ անհամարձակ լեզուաւ հիւանդաձայնս բարբառին», թէ կասկած եւ թէ երկն-ընդ ածական են յԱզաթանգեղ, եւ կը նշանակեն «կասկածազին երկիւղալից սրտի», Կասկած ածական կայ եւ ի Զգաւն, ԺԹ, 341, իբր Որ ի կասկածի կամ յերկիւղի է, Կասկածոտ, Երկնոտ. «Հովիւքն կասկած+ կազակարծք ականեսցեն զհաւաս իւրեանց ուշի ուշովն, զի առցին զհատուցումն ի հաւասապետէ անտի», — Ըստ այսմ. «Եւ ամս մտաւասն ստեպ ստեպ զայս օրինակ աւար առեալ՝ աւերէին զամենայն երկիր սահմանացն», 19, 10—11. եւ ի ծան. 10^բ «ac Կասն է-մի / d Կասն մի / v [որ է Պարխեան Ձեռագիրն] մտաւասն / ԱԲԴԴԵԶԸԼԿՕՏ Կասն», Կասն եւ 2Ա: Մովսէս Խորենացուով եւ Զենոր Գլխաւոր կը հաստատուի որ ստոյգն է Կասն. «Եւ զնովիմբ ածեալ՝ ասէ (Ազաթանգեղոս), թէ Ամս Կասն ստեպ ստեպ զայս աւրինակ աւար առեալ՝ զամենայն երկիրն յապականութիւն դարձուցանէր», Խոր. Բ. կէ. 313. — «Չաւրացաւ արքայն Հայոց (Խորով), եւ սկսաւ ապականել զերկիրն Պարսից ամս Կասն», Զենոր, 20:

11. “Բայց եթէ էին (Հրեշտակքն) տարրաւորք՝ ապա երեւելիք, եւ ոչ անե-
րեւոյթք. եւ առ հասարակ ոչ ոմեք երեւեալս, 167, 2—3, համաձայն Ե 2-ին-
խակ ad 22 “աներեւոյթք, այլ ոչ երեւելիք եւ ոչ առ հասարակ ամենեցուն
երեւեալս, սաստիկ խանգարուած. տես ի Ժան. 2^բ (խանգարուած է եւ 2Ա. “ապա
երեւելիք՝ եւ ոչ աներեւոյթք՝ եւ ոչ առ հասարակ. եւ ոչ ումեք երեւեալս),
Տ-ի գրածէն այնպէս կը հասկացուի՝ որ “Եթէ Հրեշտակներն նիւթական կամ մար-
մնաւոր արարածներ ըլլային՝ յայնժամ տեսանելի կ'ըլլային, չէ թէ անտեսանելի. եւ
հասարակ է՝ ոչ իսկ մեկուն երեւցած էն, ամենեւին հակառակ Վարդապե-
տութեան մէջ յառաջագոյն ըսուածներուն՝ թէ Աբրահամու եւ Ղովտայ քով
մարդիկն որոնք հարմանեցան Հրեշտակներն, երեւցան Յակոբ նահապետի, Յեսուայ,
Գեղէնի, Դանիելի. տես յերեսն 165—166: Նուազ խանգարեալ ընթերցուածն՝
Վենետիկեան հրատարակութեանցն է. “. . . եւ առ հասարակ, եւ ոչ ոմեք երեւեալս,
ԱՍ 242. “. . . եւ առ հասարակ, եւ ոչ ոմեք երեւեալս, ԱԲ 246: Հ. Արսէն
Բագրատունի շոշափած է զմիտս բանին, եւ զայն կը ցուցնեն յետ “առ հասարակ,
բառի ստորակէտն ԱԲ-ի, յետ “ոչ, բառի բուժն, եւ շեշտն “ումեք, բառին. բայց
չէ իմացած որ եւ ոչ ոմեք գրուածը սրբագրելով եւ ոչ ոմեք [ոմեք], ինչպէս
կ'ըսուի այլուր ի Վարդապետութեանն, արեգակնապէս կը լուսաւորուէր հատածը.
“Բայց եթէ էին տարրաւորք՝ ապա երեւելիք —, եւ ոչ աներեւոյթք — եւ առ հա-
սարակ — եւ ոչ ոմեք [ոմեք] — երեւեալս, այս ինքն “Եթէ Հրեշտակներն նիւ-
թական արարածներ ըլլային՝ յայնժամ տեսանելի կ'ըլլային, ոչ թէ անտեսանելի, եւ
հասարակ է՝ ամենեւին կ'երեւցին, ոչ ինչպէս մասնաւոր, ումեք ոմեքի տրականն
(ինչպէս Ուրուտ ուրուտի սեռականն), կը նշանակեն ոմանց. եւ ըստ այսմ կը գրէ
յայլու՝ տեղու՝ Ազաթանգեղ, 277, 3—5. “Եւ թէպէտ եւ երեւելի յայնժամ
երբեմն ժամանակի (տպ. ժամանակաւ) ոմեք ոմեք արժանեացն, ըստ նոցա հան-
գուրժելոյ տեսանելոյ տեսանելեացն երեւելի, Տես Ումեք ոմեք եւ յԵւս. Եկեղ. 4.
“Արդ՝ զի էր նա յառաջագոյն Բան Աստուած, եւ ոմեք ոմեք երեւեալ լինելի,
թէպէտ եւ ոչ ամենայն մարդոյ, զայս (տպ. մարդոյ: Չայս) սակաւուք ասացաք,
Ա. բ. 12. համեմատէ ընդ Ազաթանգեղին ոմեք [ոմեք] երեւեալ, երեւելի ոմեք
ոմեք. տես դարձեալ Ումեք ոմեք յԵւս. Եկեղ. 2. լթ. 492. յՍսկ. Սս. ԺԼ.
439. յԵւագր, 87. (ի Մ. Խոր. Գ. խր. 504). Ուրուտ ուրուտ, Թուղթ Երեմիայ,
32. Բիւզ. Գ. Ժ. 103, եւ այլն: — Յերկրորդ վկայութեանն Ազաթանգեղի գրեցի
“յայնժամ երբեմն ժամանակի (տպ. ժամանակաւ), ուղեղն է “ժամանակի, ըստ Ե
2-ին, 277, Ժան. 3^բ — ուր 5 22 ունին “ժամանակաւ, — եւ ըստ յաջորդիդ,
Տ. 33, 11—12. “Լեալ իցեն արդեօք մարդիկ որ յայնժամ երբեմն ժամանակի,
Եսլլ գիրս Առաջին Թարգմանչաց ըսուած է. “Ես քան զամենայն մարտիրոսս հա-
մարիմ լաւ՝ որ յայնժամ ժամանակի մարտիրոսութեան գիպեսցի, Կիւր. Կոչ. ԺԵ.
318. — “Արդ՝ ի միում աւուրց երբեմն ժամանակի կերպարանեաց զինքն Սատանայ
ի նմանութիւն երիցուն, Պարլադիոս, Պոմ. Հարանցն Եգիպտացուց, Վ. Հ. Ա. 216:

12. Յերես ԺԳ. Յառաջաբանին Տ-ի կը յիշուի՝ որ “ընդ հոյսս հարկանելոյ,
Տ 10, 15, սրբագրուած է ի Վարդապետութեան 176, թիւ 6, “ընդ հոյսս
հոյսս հարկանելոյ, (ձեռնտուութեամբ Բիւզանդաց եւ Յովհաննէս կաթողիկոսի Պատ-
մութեանց): Սրբագրութիւնս “ընդունելի է թուում, հրատարակչին. բայց որովհետեւ,

կըսէ, “2Է ԱՐԴԱՐԱՆՈՒՄ ՄԵՐ ՁԵՌԱԳՐՆԵՐՈՎ, անփոփոխ թողած է ընդ հոյսս,
եւ իրեն ներելի համարած է որ 53 անգամ սրբագրէ զենագիրն Ազաթանգեղի,
Ծանուցանելով Ուրուտ է՛, Ուրուտ էն՝ Բոլոր յեւրոպայիս գրածը: Միտք չու-
նիմ այս տեղ քննելու զ'53 սրբագրութիւններդ. կ'ուզեմ խօսիլ միայն երեքի մասին:

Առաջին. Հայկական Բարձրագոյն Գիտութեան Ինստիտուտի մէջ, Երես 57, թիւ 44, զԱզաթան-
գեղի Յառաջաբանին խորհրդէ բառն, ԱԲ 11, որ բոլորովին անյարմար է տեղեւոյն,
ուզած եմ ուղղել խորհրդի: Չայս սրբագրութիւն թերագրած է ինձ Յովհաննէս
կաթողիկոս, որու Պատմութեան մէջ կը գտնենք երկու խորհրդաւ, խորհրդի,
խորհրդի. եւ ես խորհեցայ թէ կաթողիկոսն շատ բան առած ըլլալով յԱզաթան-
գեղէ, կրնար զ'Խորհրդիմ, ալ առած ըլլալ ի նոյն գրոց, եւ օգնութեամբ Դրաս-
խանակերտացոյն՝ զանիմաստ խորհրդի Ազաթանգեղի կարելի էր փոխել խորհրդի:
Իմ “խորհրդիցի, չուներ ուրեմն ո՛ր եւ իցէ զրական փաստ, ոչ Ազաթանգեղի ուրիշ
22-աց նպատակաւորութիւնը եւ ոչ Ոսկեդարեան ուրիշ մատենագրութեանց հա-
տատուութիւնը. այլ “Եւ կարծեմ թէ կարգաւու է խորհրդիցի, գրած էի, յենով մի
միայն Յովհաննէս կաթողիկոսի յԱզաթանգեղոսէ բազմաթիւ փոխառութեանց վե-
րայ, եւ զիտեղ տարով՝ թէ “22-աց մէջ շատ անգամ երկու նոյնաձայն վանկերէն
մէկը վերապակաւ զանց կ'առնուի, խո, փոխանակ խոր: Տ-ի հրատարակչին՝ որ ունե-
ցած է ի ձեռին երկու Գրչագիր, a եւ c, խորհրդի ընթերցուածով (որ կը հաս-
տատեն ԱԲ-ի “խորհրդիցի), կը մերժէ երկու Գրչագիրներուն վաւերական ըն-
թերցուածը, եւ կը գրէ յերես 5, 16—17. “Եւ ո՞վ այն իցէ կարող, որ զխորս
անգնոց ծովուն քննել խորհրդիցի. եւ ի Ժան. 16 “ac խորհրդիցի / ի խորհրդիցի / ՈՒՂՂՈՒՄ ԵՄ խորհրդիցի: Վատաստանը կը թողում գրագիրաց: Եթէ Տ-ի
հրատարակչին յարգած ըլլար Պատմագիր կաթողիկոսին գորաւոր վկայութիւնները,
ոչ միայն կը գրէր յԱզաթանգեղի Յառաջաբանին խորհրդիցի, ընդ հոյսս հոյսս, այլ
եւ փոխանակ սխալ “Վարդապետիցի, յերես 5, տողք 6—7, եւ Ժան. 6^բ, կ'ընտրէր
Բ-ի (այս ինքն՝ Վիեննայի Մեծ. Հարց կրկնագիր Ազաթանգեղին) “Վարդապետիցի,
տուչութիւնը, զոր նոյնպէս կը հաստատէ կաթողիկոսն. “Իսկ նա (Յուսուփ) իբրեւ
զուռուցիկ փրոց շփոթեալ, եւ Վարդապետիցի իմն աւրով սրավարեալ, . . . զայ հասանէ
վաղվաղակի յաշխարհն Արդուաց. Պոմ. տպ. Էմին, 177. կը հաստատէ եւ Սա-
մուէլ Կամրջանդեցի. “Ի զիտուութեանցն խորս եւ յորոտս՝ Վարդապետիցի եւ յի-
շեցուցիչ Հոգևոյն Սրբով ժամանեալ. տես Վարդիչ ի Նոր Հայկազեանն: Դար-
ձեալ ի Յառաջաբանին Ազաթանգեղի կը գրէ Տ յերեսն 13—14. “չկապել ընդ
Գարշապարս մեղաց ի ծովանան յաշխարհիս յայսմիկ, եւ յերես 14, ի Ժան. 1^ա
(տպ. a). “abcd ի Գարշապարս, . . . աստ եւս Յովհաննէս կաթողիկոսի միջնորդու-
թեամբ կը յայտնուի որ հարազատն է ի Գարշապարս. “Չայսպիսի տարակոյսս ապա
ոչ թերեւս հեղգացայ լուծանել, եւ ոչ կապել ի Գարշապարս մեղաց նոցա. այլ աճա-
պարեցի զնալ ի բաց անտի. Պոմ. տպ. Էմին, 181: Վեց բառքն Ազաթանգեղի
“չկապել ի Գարշապարս մեղաց ի ծովանան յաշխարհիս յայսմիկ, կը պակասին ի Պա-
րիսեան Ձեռագրին Վարդան քահանայի: — Վարշապարս մեղաց կը գտնուի եւ
յԵփրեմի Մեկնութեանն Արարածոց, յերես 48. “Ձի փոյթ յոյժ եղև ողորմու-
թեանն վասն մարդկութեանն, եւ եկն նա վասն կենաց նոցա, եւ ընթացաւ զինի
Գարշապարս մեղաց, զի սպառեաց զնոսա:

Երկրորդ. « Զօգուան վասն հասարակաց շինութեան փոխադրուած » 373, 3—4. եւ ի ծան. 4^բ « Բողորք փոխադրուած. ուղղում եմ փոխադրուած », փաստ առնով զգրեան յերես 340, 11—12, « Զկանուխս եզանցն փութացուցանեն »: Բայց բնաւ ամենեւին հարկ չկար այլայլելու բնագիրը. ինչպէս Հոգամ բայն է չէզոք եւ ներգործական միանգամայն, (չէզոք, « Ծանրասցի զործ մարդկանն, եւ այնմ հոգասցեն, եւ մի հոգասցեն ի բան » տարապարտս. Սլք, Ե. 8—9. ներգործական, « Վասն այնորիկ առ նա փութացայց, խրատեալ՝ զնորին հոգացայց. Յովք, ԻԳ. 14. — Խւրաքանչիւր որ զնոր հոգս հոգասցեն », Ոսկ. Բ Տիմ. Բ. Յորդ. 186, տող 5 ի ստորէ), այսպէս եւ Փութամ է չէզոք եւ միանգամայն ներգործական: Ուղիղ է Բողորք 22-աց տուչութիւնն « զգոհութիւն փոխադրուած », որ կը նշանակէ « զգոհութիւն հոգացուած », ինչպէս կը մեկնէ եւ Նոր Հայկազեանն ի Փութամ: Ըստ այսմ եւ Մ. Խոր. Բ. Լ. 227. « Մի կասկածել (տպ. կասկածեր) ի կայսերէ սակս այնր, միայն զի զհարկէն լիով փոխացի (տպ. զհարկեան լիով փութացիս) »:

Երրորդ. « Կատարեաց փրկին ամենեցուն զէրբեմնի խոստացեալսն », 186, 17—18. եւ ի ծան. 17^բ « ad զերբեմն ի խոստացեալսն / [ՎԲ 278 « զերբեմն խոստացեալսն »] / Ուղղում եմ զէրբեմնի »: Աւասիկ մեր ժամանակի աշխարհաբարեանց ոմանց խեղճուկ « Երբեմնի » ն փառաւորապէս բարձրացած յոսկի գահոյս Ազատագրելի: Սխալ է ad 22-աց « զէրբեմն ի խոստացեալսն », շփոթութիւն « Զ » եւ « Ի » նախդիրներու, զոր պարտ էր ուղղել « զերբեմն զխոստացեալսն », փոխանակ հանձարելոյ « զէրբեմնի խոստացեալսն »: Կը կրկնեմ զոր ինչ գրեցի ի Հանրէս Անուշեայ, 1909, Յուլիս, 217^բ. « Մտնեաց ամէն կարգի Մատենադրութեանց մէջ շատ եւ շատ անգամ ընդօրինակողք « Զ » նախդիր գրած են սխալմամբ փոխանակ « Ի » նախդիր, եւ « Ի » նախդիր փոխանակ « Զ » նախդիր, զորս մի ըստ միոջէ նշանակած եմ յիմ ՆԱԽՄԻՔ երկասիրութեան: Դիւրին է գուշակել թէ « Զ » եւ « Ի » կարեւոր նախդիրներուն այս շփոթութեամբ՝ որչափ եւ որպիսի անհեղեղ, անիմաստ եւ անբերական ասացուածներ ծնած են »: Ոչ սակաւ շփոթութիւնք կան այս երկու նախդիրներու Տ-ի ծանօթութեանց մէջ ալ, որոնց միտ չէ գրուած. տես օրինակի համար նոյն իսկ առաջին երեսին 3—4 տողերուն մէջ « ի նաւահանութիւն հասուցանել », եւ ի ծան. 3^բ « Զ զնաւահանութիւնսն ». — « զնաւահանութիւնսն » լին ինձոյիւք, 99, 19, եւ ի ծան. 19^բ « Զ ի նաւահանութիւնսն ». — « զամենայն իսկ զփորձ առերջն բարկութեանն Աստուծոյ զչիղարակս առեալ բերէ », 186, 7—8, եւ ի ծան. 7^բ « Ե ի յիղարակս ». — « ոչ է ձեզ, ասէ, քննել զխամանակս եւ զխամանակս », 232, 3—4, եւ ի ծան. 3 « Ե [= ՎԲ 345] ի խամանակս եւ ի խամանակս », եւ այլն: Միտ չէ գրուած նոյնպէս որ կրկին « Զ » նախդիր (եւ կրկին « Ի » եւ « Ե » նախդիրք) բովանդակ Ազատագրելոյ զրոյց մէջ շատ առատօրէն սփռուած են. « զամենայն իսկ զփորձ առերջն բարկութեանն Աստուծոյ զչիղարակս », նոյն 186 երեսին մէջ, տող 7, ուր ի տողին 13 կը յաջորդէ « զհաստատութեան արարածոցս զպայմանս », եւ ապա ի տողն 17—18 « զերբեմն զխոստացեալսն (տպ. զերբեմնի խոստացեալսն) ». — « զամենայն ասացեալ զպատգամն », 377, 13. — « Տոլացուցեալ զվարդապետութեանն զխորութիւն », 436, 3, հանդերձ այլովք բազմօք:

Բ. ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ

Փարպեցոյ Պատմութիւնն եւ Թուղթը չունին Ազատագրելոյ բարձրագոյն ճախրանքը: Գրուած են անպաճոյճ եւ ընտանեկան ոճով, ու կատարեալ ուսումնասիրութիւնն կարող էր սրբագրել զայնուիկ 400 անգամ, միտ դնելով մատենագրին լեզուին յատկութեանց եւ պատմութեան ընթացքին: Կը ներկայացնեմ երկու դիտողութիւն եւ մի սրբագրութիւն:

— Ուշադրութեան պակասութեան 1793ի անդրանիկ տպագրին 10է աւելի բառերն դուրս ինկած են չորրորդ տպագրութենէս. « Իսկ պինդքն եւ մարտիրոսութեան տենչողքն », 68, 11—12, պիտի ըլլայ « Իսկ պինդքն եւ արարելիքն եւ մարտիրոսութեան տենչողքն ». Ա տպ. 116, 5—6. — « Չունելով ամենեւին յոյս մխիթարութեան », 75, 1—2, փոխանակ յոյս ինչ, Ա տպ. 127, տողք 2—3 ի ստորէ. — « Յայժմ քո ի ծառայից եւ ոչ յինէն կալեալ գործակալութիւն », 114, 39, փոխանակ զայս գործակալութիւն, Ա տպ. 199, 2—4, եւ այլն:

— Յերես 122 առաջին տպագրին, տողք 3—5 ի ստորէ, գրուած է. « Զանգեայն կողմանէ առաւելապէս երեւէր Վասիլ զնդին [] Սիւնի զաւրուն, եւ այլ զաւրաւոր արանց նշանք դրաւչին ». (պարբերութեանս առաջին ստորակէտն, պիտագիրքն եւ « աւ » գրութիւնն յինէն են): Թէ « Կատիլ », եւ թէ « Սիւնի », ածական են, փոխանակ ըսելու « Կատչաց զնդին, Սիւնեաց զաւրուն ». Կատիլք, լատիներէն Cadusii, գղ. Cadusiens, կը բնակէին ի հարաւային-արեւմտեան եզերս Կասպից ծովուն: Այս Կատչաց զօրաց հետ միաբանած էին ուրացեալ Սիւնեաց նախարարներուն զօրքերն ընդդէմ ուխտապահ զօրացն Հայոց, եւ զոյգ կը յիշուին ի Փարպեցոյ նա եւ այլուր. « Զնշանս հզօրագոյն արանց, զոր յառաջագոյն տեղեակ եմք զարանց Պարսկաց եւ Վասպուրստանս Սիւնեաց, տեսանեմ զի դէպ ի մեզ դիմեալ գան ». չորրորդ տպ. 129, 28—30. տես եւ զգոհութիւն Վասպուրստան, անդ, 121, 27, եւ 124, 33, զոր վերագոյն կոչեց Վասպուրստան, եւ « զզօրագրութիւն Վասպուրստան », 125, 9: Ամէն կարգի Մտնեաց բնագիրներուն մէջ ուղիղ գրուած բառեր՝ համարձակօրէն սրբագրուած են յաճախ ի հրատարակչաց իբր սխալ. քանի մի օրինակ յիշեցի ի վեր անդր յԱզատագրելոյ, իոյնոսոյցի, փոխադրուած, անպարտաւոր, փոխադրուած, քննութիւն: Այսպէս եւ ուղիղ գրուածն « Վասիլ զնդին » սրբագրուած է զանիւր ի Հ. Ղեւոնդ Ալեշանէ յերես 211 երկրորդ տպագրին, որու համար ըսած եմ յիմ Հայկազեան Բարեպետութեան մատենական յերես 79, թէ ուղիղ է Վասիլ, սխալ է զանիւր: Ստ. Մալխասեան դարձեալ կը գրէ զանիւր, 72, 7, եւ կը ծանուցանէ թէ Չեռագիրն եւ Ա տպ. ունին Վասիլ, զոր Բ եւ Գ տպ. « ուղղագրել [!] են » զանիւր:

— Յերես 114 չորրորդ տպագրին, տողք 22—24, Պերոզ Թագաւորն Պարսից կրտսէ ցոյնեալ կաթուղիկոս. « Բայց այժմ եթէ զեմ կամս առնես, եւ զեմ օրէնս ունիս եւ արեգական երկիր պագանես, զգործդ զայդ (կաթուղիկոսութեան) քեզ եւ ըստ ազգի եւ որում դու կամիս՝ պարտաւոր տամ մինչեւ յաւիտեանս ». պարտաւոր եւ առաջին տպ. 198, եւ երկրորդն եւ երրորդն: Նոր Հայկազեանն կը գրէ զպարտաւոր, եւ կը մեկնէ. « Պարտաւոր, պարտաւոր, արտաւոր. [= գոյական] Դաշն. յուղղականն Պարտաւոր, եւ կը մեկնէ. « Պարտաւոր, պարտաւոր, արտաւոր. [= գոյական] Դաշն. ուխտ. (որպէս եւ պ. [= պարսկերէն] Բարտաւոր է փոխարէն, եւ թ. [= Թուր-

քերէն] պարալ, դաշն), մօտեցեր է ճշմարտութեան, ինչպէս պիտի տեսնենք, բայց չէ կրցած զայն բռնել: — Հ. Մանուէլ Զախճախեան յիւր Բառգիրք ի բարբառ Հայ եւ Իտալական. «Պարալ, պըլ, բա. անդարձագիր կամ վաւերական մուրհակ, Auténtico rescritto»: — Առձեռն Բառարան Հայկազնեան լեզուի, առաջին տպ. «դաշն», իսկ երկրորդ տպ. «դաշնքի վաւերական գիր»: — Հ. Ղեւոնդ Ալիշան յերկրորդ տպ. Փարպեցոյ, 346, ի ծան. «Թուի երզումն կամ կնիք նշանակել»: Բայց սխալ են թէ ընթերցուածն պարալսա, ուղղական Պարալ, եւ թէ այլեւայլ մեկնութիւնքն՝ Դաշն, Ուխտ, Անդարձագիր, Վաւերական մուրհակ, Դաշնքի վաւերական գիր, Երզումն, Կնիք. ուղղին է «պարալսա» (կամ պարալսա) տամ մինչեւ յաւիտեանս», Պատաշթ, պատաշթի, պատաշթաւ, որ է պարսիկ բառն Փարալ: Կը գրէ Գէորգ Տէր Յովհաննէսեան յիւր Պարսկերէն-Հայերէն Բառարանին. «Փարալ [= Բարալ, Փոխարէն, Ծոր Հայկազնին]. Փոխարէն հատուցումն բարի, փոխարինութիւն բարեաց. որ եւ ասի ՓԱՏԱՇԹ, եւ Փարալէն»: դարձեալ, «Պարալէն. հատուցումն բարի»: Ուրեմն Պերոզ ըսած է Գիւտ կաթուղիկոսին. «Եթէ զիմ կամս կատարես, դառնաս յիմ կրօնս եւ պաշտես զարեգակն, ես ալ փրկարիս»-Եւսեֆ (կամ փրկարէն) կու տամ քեզ եւ քու ցեղիդ եւ որով որ ուզես զայդ գործ (կաթուղիկոսութեան)՝ յաւիտեանական իշխանութեամբ»: Փարպեցին գործածած է պարսկերէն Պարալ բառը՝ քանզի խօսողն Պարսիկ է. իսկ ի Թղթին առ Վահան Մամիկոնեան փոխանակ «Պատաշթ» ի կ'ըսէ Հայերէն «Բարի փոխարէն», զոր համեմատէ Գէորգ Տէր Յովհաննէսեանի «փրկարէն հատուցումն բարի» մեկնութեան հետ. «Շատք էին՝ որ առ նախանձու Վարդ-Կանէին զԲարի փրկարէն փոխանակ քո տեսանդ բարւոյն, այլ զնոցուն հակառակն». չորրորդ տպ. 204, 1—2: Նկատմամբ պարալսա (կամ պարալսա) գրութեանն փոխուելուն ի պարալսա՝ պէտք է գիտնալ որ թ եւ Ր նշանագրաց շփոթութիւնք չեն պակասիր ի Չեռագիրս, ինչպէս արդէն ըսած եմ ի Վրդէն Վարդապետ, երես 222, թիւ 80, եւ երես 342, թիւ 51:

Վենետիկ, 9 Յունիս—6 Յուլիս 1911:

Re'andez de Byzance Nozay
 Sant' Angelo
 Ponte dei Frati, 3536, II B.
 Venise (Italie)

25. Մ ա ք ա ո ո ղ ե ա ն Մ. Վ.: Զէյթունի բարբառի ծայնական դրութիւնը:
26. Բ ա ղ ղ ո ո ո պ ա ն ն ա ն Պ ղ ո Ք. Ղ.: Հայերէն «իմանամ»:
27. Գ ա գ ա ն ձ ե ա ն Յ.: Հայերէն փոխառեալ բառեր թրքերէնի մէջ:
28. Jensen Prof. Dr. P.: Hittitisch-armenisch (= Ե ն ա ճ ա Պ.: Հիտիտերէն-հայերէն):
29. Ա կ ի ն ն ա ն Հ. Ն.: Յովհաննէս Կաթողիկոս Օձնեցոյ նորագիւտ զրուածք մը Բանին մարմատորութեան վրայ:
30. Strzygowski Prof. Dr. J.: Ein zweites Etschmiadsin-Evangeliar (= Ս տ ղ ի գ ո վ ս կ ի Յ.: Երկրորդ Էջմիածնի աւետարան մը):
31. Բ ա ո մ ա ջ ե ա ն Կ. Յ.: Զարարիա սարկաւազի «Կոնդակ»:
32. Bittner Prof. Dr. M.: Einige Kuriosa aus dem armenischen Dialekte der Walachei und der Moldau (= Մ. Բ ի ո տ ն ն ղ Ն ո ն զ ա ղ ա ղ ա յ յ ո յ եւ Լ յ ն ա ղ ա յ ո յ ղ ա ղ ա ղ ն Ն ե տ ա ղ ղ ղ ա կ ա ն գ ծ ի ղ):
33. Կ ի ո ղ ե ա ն Բ ա ղ ղ յ ա ն Ե պ.: Դիտողութիւն մը հին Հայերէն թարգմանութեանց մասին:
34. Փ Է ղ ի ա թ ե ա ն Հ. Պ.: Մարկոսի Աւետարանի ԺՁ. 9-20 համարները Հայոց ըով:
35. Ս ղ ա պ ե ա ն Հ. Ն.: Հայք ի Խարասուրազար:
36. Lidén Prof. Dr. E.: Ein Beitrag zur armenischen Lautgeschichte (= Լ ի դ ճ ա Ե.: Հայերէն հնչարանութեան նպաստ մը):
37. Ա ղ ո ն ց Ն.: Տորք աստուած հին Հայոց:
38. Դ ա ո ղ թ-Բ ե կ Մ ե ղ ի ք Ս.: Հայերէնի կեղտիկ բարբառներու հետ առնչութիւնը:
39. Karst Prof. Dr. J.: Zur ethnischen Stellung der Armenier (= Կ ա ղ ո տ Յ.: Հայոց ազգագրական դերը):
40. Մ ա տ ի կ ե ա ն Հ. Ա.: Սարարան թէ Արարատ:

“Հոշարձանի” գրկն Է

Preis des „Huschardzan“:

Թղթուկագի	Ֆր. 40.—		Broschiert	Քր. 40.—
Կիսուկաշի	„ 45.—		Halbfranz	„ 45.—

Մեր հասցեն — Unsere Adresse:

Rédaction de la Revue „Handes Amsorya“

Vienne (Autriche), VII/2 Mechitharistengasse 4.

63.221